

Hetedik díjazott

PAIS DEZSŐ

nyelvészeti munkássága és a budapesti magyar nyelvtudományi iskola megteremtése

MAGYAR ÖRÖKSÉG

A majdnem matuzsálemi kort, nyolcvanhét évet megélt akadémikus nyelvtudós, Pais Dezső, a budapesti egyetem néhai magyarnyelvész professzora — akit személyiségének különös varázsa miatt Bóka László hapax legomenonnak nevezett — a magyarság nyelvének, s a nyelven keresztül múltjának, műveltségének fáradhatatlan és kiemelkedő kutatója volt. A lexikonok szócikkei szerint irodalomtörténésznek indult, majd hely- és személynevek kutatásával, nyelvtörténettel, nyelvemlék-magyarázattal és művelődéstörténettel foglalkozott. Akik ismerték őt vagy ismerik műveit, tudják: ennél ő jóval többet tett. Rá való rövid megemlékezésünk éppen ezért szükségszerűen csak vázlatos lehet.

Pais Dezső Zalaegerszegen született 1886-ban. Érettségi vizsgát is ott tett. Innen került a kiemelkedő tudósokat nevelő Eötvös Collegiumba, illetőleg a budapesti bölcsészkarra, ahol magyar-latin-görög szakon szerzett diplomát. Iskolai tanári tevékenységét 1911-ben a soproni líceumban kezdte meg. 1924-től a pesti egyetem tanára, 1933-tól egykori alma materének, az Eötvös Collegiumnak a tanára, 1937-től 1959-ig pedig a fővárosi egyetem tanszékvezető professzora. Kossuth-díjas, 1931-től az Akadémia levelező, 1942-től rendes tagja.

Pais Dezső öröksége kettős örökség. Beletartozik egyrészt mindaz a tudományos eredmény, amit a magyar nyelv történetének s a magyarság művelődéstörténetének a vizsgálatában elért. Megbecsülésre és elismerésre egyaránt méltó másrészt tudósi és emberi példaadása, amely közvetlen és közvetett tanítványok hosszú sorára volt és van maradandó hatással.

Pais Dezső ízig-vérig nyelvtörténész volt. Rá is, ahogy pályatársai többségére, az volt jellemző, hogy a nyelvtörténettel a magyarság múltja, műveltsége feltárásának szándékával és buzgalmával is foglalkozott. Tudta, hogy a nyelv nemcsak kommunikációs eszköz, hanem

műveltséghordozó és –közvetítő jellege, szerepe is fontos, s ez a szerep csupán nyelvészeti kutatással hozható felszínre. A nyelvészeti szempontú, túlnyomórészt a szókincs és a tulajdonnevek történeti elemzésén alapuló őstörténeti kutatásokkal sokat tett pályatársaival a helyes nemzettudat formálásáért, a már akkor is erősen terjedő tudománytalan nézetek és hamis nemzeti ábrándok ellenében. De sokat tett azoknak a kísérleteknek az ellensúlyozására is, amelyek Trianon után a magyarság és a magyar nyelv Kárpát-medencei múltbéli szerepének csökkentését vagy éppen tagadását célozták. A magyar nyelv hosszú és sajátos története és jellege, illetőleg Európában elfoglalt helyzete a nyelvtörténeti vizsgálatok módszertani kifinomodását s a budapesti nyelvtörténeti iskola kialakulását segítette elő. Pais Dezső részproblémák tömegének föltárásával, ötletgazdagságával, filológusi bravúrokkal tűnt ki, mindenre gyorsan reagált. Az általa hosszú évtizedeken át szerkesztett *Magyar Nyelv* neki köszönhetően vált a magyar nyelvtudomány szerkesztési szempontból is mintaadó központi orgánummá. Pais Dezső óriási terjedelmű munkásságában új ösvényeket is vágott, s ezeknek többsége olyan, amely a magyar nyelvközösség elmúlt élete pontosabb megismeréséhez vezet el bennünket. Ő rendszerezte elsőként a magyar történeti személynév kutatás elméletét, megteremtve a középkori személynévadás jelentéstanát és meghatározva társadalmi kapcsolatait. Ő indította el a magyar irodalmi nyelv történetének, a nemzetté válás szempontjából is oly fontos históriának a kutatását. Régi nyelvemlékeink tüzetes magyarázatával a társtudományok művelői számára is gyakran konzultált forrásokat és elemzéseket adott. Anonymus nyelvi anyagát többrendbeli alapos vizsgálatnak vetette alá. Neki köszönhetjük a Névtelen latin szövegének pontos fordítását és szakszerű nyelvi, tárgyi magyarázatait. Jakubovich Emillel közösen kiadott *Ó-magyar olvasókönyve* hosszú évtizedek óta fontos könyve az ómagyar kor kutatóinak. Helynévmagyarázatai a település- és helytörténet, szóetimológiáinak hosszú sora a művelődéstörténet számára járnak rengeteg tanulsággal. Az ősmagyar kor hitvilágáról, eleink ősvallásáról Pais vonatkozó kutatásai óta számottevően többet tudunk, mint amennyit korábban tudhattunk. A teljes szócsaládok vizsgálatával új műfajt teremtett. Egy-egy különösen gazdag szócsaládnak sok irányba szétfutó szálait több nyelvben is követve teremtett rendet a roppant bonyolult összefüggésekben, fölmutatva nyelv és társadalom, szókészlet és kultúra mindenkor szoros kapcsolatát. E vonatkozásban hangsúlyozandó pozitívuma munkásságának, hogy egyrészt olyan művelődéstörténeti kérdések megválaszolásához is hozzásegített bennünket, amelyeket más tudományok oldaláról nem vagy alig lehetne megközelíteni, másrészt pedig eredményeivel, következtetéseivel további tudományközi kutatásokhoz nyújt kiindulópontokat, vizsgálati ötleteket és lehetőségeket. A tanszéki utód, Benkő Loránd

összefoglaló értékelése szerint Pais Dezső „saját korának nyelvtudományát hazai viszonylatban számos kutatási részterületen továbbfejlesztette, új ismeretanyagokkal és új szemlélettel gyarapította ... nem egy stúdiumban kezdeményező szerepet töltött be, nálunk nem vagy alig művelt kutatási területeken adott tényleges eredményeket hozó ösztönzést ... olyan hatalmas ismeretanyagot hagyományozott a magyar nyelvtörténeti kutatások továbbvitelére, amely jelentős hányadban bizonyult időtállóknak ... Pais Dezső a „budapesti nyelvtörténeti iskolá”-nak mindenesetre nemcsak jeles egyénisége, hanem kétségtelenül továbbfejlesztője és továbbélésének hathatós serkentője is volt” (Benkő 1993, 108).

Pais Dezsőt Kodály és Horváth János magukhoz valóknak, meghitt barátoknak tekintették. Közeli tanítványai rajongtak érte, s mesterükben az „emberi dolgokban való türelmes és bölcs eligazodásnak, a magyar nép viselt és jelen dolgainak nagy tudójá”-t” tisztelték (Kubinyi 1973: 136). Pais tanár úr tanítványaiba mélyen beoltotta az anyanyelv szeretetét, a nyelvünk életének minél alaposabb megismerése iránti vágyat. Nemzetéhez tartozásának érzete és tudata erős volt, megingathatatlan hűséggel ragaszkodott szűkebb és tágabb pátriájához és közösségéhez. A szó igazi értelmében nevelő is volt: tudományszeretetre, áldozatvállalásra, munkaerkölcsre, emberségre nevelt. Tanári tevékenységének hatása emberi magatartásán, személyiségének varázsán nyugodott: tanítványaival a szellem és a lélek nemesedésének célként óhajtott távlatát láttatta meg.

Tudjuk: a tudomány nem egyéb, mint igazságkeresés. Ez nem ritkán tudománypolitikai harcokkal is jár. „Pais az ötvenes években, sokszor nyomasztó körülmények között, nagy küzdelmet vívott tudománya érdekeinek védelmében” (Benkő 1993, 101). Tanárként az igazat kutatva, az igazságot keresve gondolkodni és dolgozni tanított. „A tudomány iránti alázatban és az azért való rajongásban aligha múlta felül bárki is: szeretett nyelvtudományára az életét tette föl. Egész életútja bizonyága jeles mondása benne tökéletesen megvalósuló igazságának: „A tudomány az életért van, — és a mi életünk legyen a tudományért!”” (Benkő i. m. 178).

Pais Dezső élete a magyar nyelv és a magyar múlt kutatásának szentelt élet volt. Méltó arra, hogy példaként felmutassuk, méltó arra, hogy emlékezetbe idézzük, méltó arra, hogy tanuljunk belőle.

(Források: Bárczi Géza: Pais Dezső. In: Bárczi Géza és Benkő Loránd szerk., *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*. Bp., 1956 19-22, Pais Dezső búcsúztatása. *Magyar Nyelv* 1973: 129-131; Benkő Loránd: Pais Dezső búcsúztatása. *Magyar Nyelv* 1973: 131-133, A „budapesti iskola” a magyar nyelvtudomány történetében. In: Kiss Jenő és Szűts László szerk., *Fejezetek a magyar nyelvtudomány történetéből*. Bp., 13-26, *Pais Dezső* (A múlt magyar tudósai); Kubinyi László: Pais Dezső búcsúztatása. *Magyar Nyelv* 1973: 135-136; *Pais Dezső tudományos emlékülés Zalaegerszegen*. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 140. Sz. Bp., 1975.)

Kiss Jenő
nyelvész

Életrajz

Paizs Dezső (*1886. március 20. Zalaegerszeg, +1973. április 6. Bp.) nyelvész. 1908-ban az Eötvös Kollégium tagjaként bölcsészdoktori és magyar-latin-görög szakos tanári oklevelet szerez. 1918-1909: nevelő a Barkóczy családnál, 1909-1911: állás nélkül él Zalaegerszegen, a vármegyei levéltárban kutat. 1911-1912: Sopronban, 1912-től Cegléden, 1919-től a budapesti Árpád Gimnáziumban tanár. 1933-1937: az Eötvös Kollégium tanára, 1937-től a budapesti tudományegyetem magyar nyelvészet tanára, 1949-től tanszékvezető tanára. 1956-ban a bölcsészettudományi kar forradalmi bizottságának elnöke. 1959-ben nyugdíjazzák.